

Єпанчінцев О. С.,
юрист
Дочірнього підприємства «Управляюча Компанія Нерухомістю»

ПОНЯТТЯ ТА СКЛАД СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

CONCEPT AND COMPOSITION OF SUBJECTS OF CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS

У статті розглядаються питання визначення поняття та складу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Автор досліджує повноваження суду. Зроблено висновок, що суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних відносин. На нього покладено виконання головних завдань цивільного судочинства – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Правосуб'єктність судів у цивільному процесі строго визначена залежно від виду судового органу і його функцій. Автор досліджує правосуб'єктність учасників справи, яка розкривається через правовий статус у цивільному судочинстві. Правового статусу учасників справи визначається через сукупність усіх прав та обов'язків у цивільному процесі

Ключові слова: цивільний процес, цивільні процесуальні правовідносини, суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, суд, повноваження, права та обов'язки.

В статье рассматриваются вопросы понятия и субъектов гражданских процессуальных правоотношений. Автор исследует полномочия суда. Сделан вывод о том, что суд является обязательным субъектом гражданских процессуальных правоотношений. На суд возложено исполнение главных задач гражданского судопроизводства – справедливое, непредвзятое и своевременное рассмотрение и разрешение гражданских дел. Правосубъектность суда строго определена в зависимости от вида судебного органа и его функций. Автор исследует правосубъектность участников дела, которая раскрывается через их правовой статус в гражданском процессе. Правовой статус участников дела определяется через совокупность всех прав и обязанностей в гражданском процессе.

Ключевые слова: гражданский процесс, гражданские процессуальные отношения, субъекты гражданских процессуальных правоотношений, полномочия, права и обязанности.

The article deals with the definition of the concept and composition of subjects of civil procedural legal relations. The author investigates the powers of the court. It is concluded that the court is a compulsory subject of civil procedural relations. It is entrusted with the implementation of the main tasks of civil justice - fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases. The legal capacity of the court is strictly defined depending on the type of judicial authority and its functions. The author investigates the legal personality of the participants in the case, which is disclosed through their legal status in civil proceedings. The legal status of the participants in the case is determined by the set of all rights and obligations in the civil process

Key words: civil process, civil procedural legal relations, subjects of civil procedural legal relations, court, powers, rights and obligations.

Метою статті є дослідження питання визначення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, їх склад, роль суду, як обов'язкового суб'єкта у цих правовідносинах.

У загальній теорії права під правовідносинами розуміють такі суспільні відносини, які є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої виконання певних дій або утримання від них, а інша – повинна виконати ці вимоги, що охороняються державою [1, с. 335]. Вони виникають, припиняються або змінюються на основі правових норм, які впливають на поведінку людей і через неї реалізуються. Однією з характеризуючих ознак правовідносин є те, що суб'єкти правовідносин пов'язані між собою суб'єктивними правами і юридичними обов'язками.

Такі загальнотеоретичні положення були покладені в основу дослідження сутності та структури цивільних процесуальних правовідносин. Вагомий вклад у дослідження проблем сутності цивільних процесуальних відносин зробив відомий учений-процесуаліст М.Й. Штефан. Він звертає увагу на

те, що цивільні процесуальні правовідносини зумовлюються дією норм цивільного процесуального права, що впливають на поведінку осіб шляхом закріплення сукупності кореспонduючих між собою суб'єктивних цивільних процесуальних прав і обов'язків суду та учасників процесу, реалізація яких спричиняє виникнення, розвиток і припинення цього виду правовідносин [2, с. 49]. Далі науковець робить висновок, що цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права відносини, що виникають між судами як між собою, так і з учасниками процесу – громадянами й організаціями в цивільному судочинстві [2, с. 50].

Представники харківської школи права, досліджуючи питання сутності цивільних процесуальних правовідносин зазначали, що це виникаючі на основі норм цивільного процесуального права індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, та учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків і забезпечують справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних

прав, а також виконання винесених рішень як частини судового розгляду [3, с. 396].

У теорії цивільного процесу існує думка, що в основу виникнення та розвитку цивільних процесуальних правовідносин покладено два самостійних фактори – диспозитивний і публічний. Диспозитивний фактор виникнення і розвитку правовідносин зумовлений вольовими діями осіб, які звертаються до суду із заявою про захист своїх прав, свобод чи інтересів. В основу публічного фактора покладено право і можливість захисту прав, свобод чи інтересів особи через звернення до суду в її інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верхової Ради України з прав людини, прокурора та ін. (п. 2 ст. 4, ст. 56 ЦПК України). Процесуальні дії прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верхової Ради України з прав людини, інших осіб після подання заяви до суду будуть юридичними фактами, які спричиняють виникнення цивільних процесуальних правовідносин не лише між такими особами і судом, а й між судом і особами, на захист прав яких було відкрито провадження у цивільній справі в суді. Незалежно від того, за ініціативою яких осіб виникли цивільні процесуальні правовідносини, їх об'єктивною основою є матеріальні правовідносини, тобто необхідність захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, які виникають із порушених, невизнаних і спірних цивільних, трудових, сімейних, житлових, земельних правовідносин. Вольовий характер цивільних процесуальних правовідносин зумовлений тим, що вони виникають і реалізуються на основі волевиявлення хоча б одного з їх учасників, обов'язково проходячи крізь їх свідомість і виражаючи їх волю. Саме тому вони забезпечують правовий зв'язок як мінімум двох осіб між собою з протилежними інтересами з яких одна має право вимагати від іншої вчинення певних процесуальних дій, а інша зобов'язана діяти відповідним чином або утриматися від дій.

Звертає на себе увагу те, що особливість цивільних процесуальних правовідносин проявляється в тому, що зв'язки процесуального характеру виникають не між учасниками судової справи, а між судом і учасниками справи, причому з кожним індивідуально. Відомо, що права і обов'язки суду у відносинах з іншими суб'єктами зумовлені їх владними повноваженнями як державних органів судової влади, які здійснюють правосуддя. Суд не тільки розглядає справи, але й контролює діяльність учасників судового процесу. Задля досягнення мети цивільного судочинства – ефективного захисту прав особи, суд роз'яснює їм права і обов'язки, попереджає про наслідки вчинення чи не вчинення процесуальних дій та сприяє у здійсненні ними прав. Отже, суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин вирішує окремі правові питання, що виникають у процесі розгляду справи та ухвалює обов'язкові для виконання рішення, якими вирішено цивільний спір і здійснено захист прав, свобод та інтересів.

На думку О.В. Гетманцева, суд є обов'язковим і головним суб'єктом цивільних процесуальних відносин і йому належить керівна роль у процесі [4, с. 191]. А.Л. Паскар зауважує, що «цивільні процесуальні правовідносини не можуть існувати поза судом, оскільки саме суд є єдиним державним органом, винятковою компетенцією якого є здійснення правосуддя» [5, с. 56]. Ще раніше Д.М. Чечот звертав увагу на те, що будь-яка процесуальна дія, яку мають право вчиняти всі інші суб'єкти цивільного процесуального права, обов'язково повинна бути санкціонована судом, саме суд займає важливу становище серед інших суб'єктів цивільного процесуального права: тільки йому належить право кінцевого вирішення усіх матеріальних і процесуальних питань, що виникають під час розгляду цивільної справи, тільки він може здійснити вирішальний вплив на пе-реїгбі і розвиток процесу [6, с. 93].

Ми підтримуємо позиції тих учених, які вважають, що суд є основним і обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, на підставі чого невід'ємною передумовою виникнення цих правовідносин є правосуб'ектність суду. Відповідне твердження ґрунтуються і на тому, що саме на нього покладено виконання головних завдань цивільного судочинства – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 2 ЦПК України).

Безумовно, правосуб'ектність суду та учасників судового процесу носить специфічний характер. Під час дослідження цієї проблеми можуть виникнути питання, як саме розглядати правосуб'ектність суду, адже судя, здійснюючи правосуддя, уособлює в собі суд – орган державної влади і він, здійснюючи правосуддя, діє від імені суду. Хоча в той же час судя є і фізичною особою, громадянином України.

У загальній теорії права зазначено, що суб'єкти права реалізують свої права й обов'язки завдяки наявності у них правосуб'ектності, яка є можливістю і здатністю особи бути суб'єктом правовідносин з усіма правовими наслідками. Правосуб'ектність разом із нормою права та юридичним фактом є передумовою виникнення правовідносин [1, с. 340]. Традиційно в юридичній літературі правосуб'ектність розглядається через єдність таких структурних елементів, як правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Правосуб'ектність фізичних та юридичних осіб визначається в їх правовому статусі, а правовий статус державних органів у їх компетенції або, як прийнято говорити сьогодні, повноваженнях.

Правоздатність – це здатність суб'єкта бути носієм прав та обов'язків, а дієздатність – це здатність суб'єкта реалізовувати свої права та обов'язки. Питання правосуб'ектності суду в цивільному судочинстві порушували такі дослідники цивільного процесуального права, як С.С. Бичкова, К.В. Гусаров, В.В. Комарова, О.В. Колісник, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан.

В.В. Комаров зазначає, що абстрактної, єдиної для всіх процесуальної правосуб'ектності не існує, а правосуб'ектність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, свідків та ін. Правосуб'ектність є специфічною особливістю суб'ектів цивільного процесуального права, що робить їх носіями прав і обов'язків, надає можливість вступати в цивільні процесуальні правовідносини [7, с. 15].

Правосуб'ектність судових органів є строго визначену залежно від виду судового органу і його функції. Кожен судовий орган, чи то місцевий суд, суд апеляційної інстанції, чи касаційної інстанції, наділяється властивими тільки йому юрисдикцією і комплексом повноважень. Комpetенція судових органів є строго індивідуальною і цілеспрямованою, оскільки одні з них націлені на розгляд цивільних справ по суті, другі – на перевірку судових рішень, що не набрали законної сили, треті – на перевірку судових рішень, що набрали законної сили.

Так, В.В. Комаров зазначає, що процесуальна правосуб'ектність – це специфічна властивість суб'ектів цивільного процесуального права, яка дозволяє їм бути носіями прав та обов'язків, вступати у цивільні процесуальні правовідносини. Вона є «ступенем реалізації норм цивільного процесуального права», реальною передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, однак абстрактної, єдиної для всіх процесуальної правосуб'ектності не існує, а має місце правосуб'ектність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, свідків тощо [3, с. 400]. О.М. Єфімов вважає, що правосуб'ектність суду пов'язана з його компетенцією та виконуваною функцією [8, с. 74].

Можна погодитись із позицією О.В. Колісник, яка вказувала на те, що правосуб'ектність суду має специфічний вияв, тобто у відповідності судового органу вимогам дотримання правил цивільної юрисдикції та підсудності; у повноважності складу суду та окремих його членів здійснювати правосуддя в цивільних справах, що зумовлена дотриманням вимог до формування певного складу суду і відсутністю обставин, які унеможливлюють здійснення ним правосуддя [9, с. 13].

У своєму науковому дослідженні Колісник доходить висновку, що правосуб'ектність суду треба розуміти в декількох аспектах: 1) як можливість конкретного органу судової влади системи, під юрисдикцію якого підпадає і якому підсудна справа, вирішувати цивільну справу (загальна правосуб'ектність); 2) як здатність конкретного складу суду розглядати певну справу (конкретна правосуб'ектність); 3) як здатність окремих членів складу суду брати участь у розгляді конкретної (індивідуальна правосуб'ектність) [9, с. 5].

Якщо проаналізувати практику Європейського Суду, то «суд» визначається як орган, наділений функцією правосуддя, яка полягає у вирішенні питань у межах його компетенції на основі верховенства права і відповідно до процедур, які здійснюються у встановленому законом порядку («Беллос проти Швейцарії»). Цей орган не обов'язково повинен бути

складником існуючої судової системи, однак він повинен мати конкретні основні характерні ознаки, зокрема незалежність від виконавчої влади та сторін по справі, відповідний термін виконання повноважень його посадовими особами та судову процедуру, яка забезпечує відповідні гарантії у кожній конкретній справі («Де Вільде, Оомса і Версипа»). Те, що такий орган, крім здійснення правосуддя, може мати й інші функції, не обов'язково означає, що він не є судом («Н. проти Бельгії») [10, с. 210].

Отже, правосуб'ектність судових органів як органів державної влади строго визначена залежно від виду судового органу і його функцій. Така позиція ґрунтується на положеннях ст. ст. 6, 124 Конституції України [11], згідно з якими влада розподіляється на законодавчу, виконавчу та судову та правосуддя від імені держави можуть здійснювати виключно суди. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. [12] ч. 3 ст. 17 визначає, що систему судоустрою складають: місцеві суди; апеляційні суди; Верховний Суд. Цілком логічним є висновок про те, що кожен із цих органів наділяється спеціальними повноваженнями, якими користується під час здійснення правосуддя.

Як ми вже зазначали вище, правосуб'ектність учасників справи розкривається через їх правовий статус у цивільному судочинстві. Досліджуючи питання правового статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, С.С. Бичкова вказувала на те, що правовий статус слід визначати як сукупність закріплених у законодавстві прав, обов'язків та інтересів суб'єкта [13, с. 40].

Якщо аналізувати правосуб'ектність фізичних та юридичних осіб, то слід зазначити, що, окрім правоздатності, вони мають бути наділені ще й дієздатністю. Дієздатність означає здатність суб'єкта правовідносин своїми діями приймати на себе обов'язки і використовувати свої права. Фактично дієздатність означає можливість реалізувати право-здатність. Як і в цивільному праві обсяг цивільної процесуальної дієздатності особи залежить від віку та психічного стану особи. Слід зауважити, що цивільної процесуальної дієздатності юридичної особи, то вона набуває прав і обов'язків та здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Із метою більш детального дослідження правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин науковці пропонують різні класифікації [2, с. 85; 3, с. 404], але з урахуванням останніх змін до ЦПК України ми вважаємо є сенс уточнити наявні підходи і запропонувати таку класифікацію: 1) суб'єкти, які здійснюють правосуддя (суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій); 2) суб'єкти, які захищають суб'єктивні права у процесі; 3) суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя: а) суб'єкти, які захищають в процесі інтереси або права та охоронювані законом інтереси інших осіб (сторони, треті особи і інші учасники); б) суб'єкти, які технічно сприяють здійсненню правосуддя (свідки, експерти, перекладачі, органи державної влади, утримувачі

письмових та речових доказів, особи, які прийняли повідомлення за відсутності громадянина, який повідомляється чи викликається по справі, за місцем його проживання чи роботи, особи, присутні в залі судового засідання). Як бачимо, у чинному цивільному процесуальному законодавстві, закріплено такий підхід до визначення місця суду в системі цивільних процесуальних правовідносин. Так, у ЦПК України [14] виділяють учасників справи (§1 Глави 4); представників (§2 Глави 4); інших учасників судового процесу (§3 Глави 4.) та суд (Глава §3). Тобто ми бачимо, що суд не віднесений до жодної з груп учасників, визначається особливим суб'єктом, і учасником цивільних процесуальних відносин, а його участь у процесі реалізується через конкретний склад, виходячи з положень вищезазначеної глави.

Підбиваючи підсумки, ми можемо зробити такі висновки. Суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є такі учасники суспільних відносин,

які виступають носіями цивільних процесуальних прав та обов'язків. Суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин і його особливий статус визначається конституційними приписами про те, що це єдиний орган влади, наділений компетенцією здійснювати правосуддя в Україні. Саме суд виконує завдання цивільного судочинства щодо розгляду та вирішення цивільних справ. Правосуб'єктність суду проявляється через його повноваження, належно визначену юрисдикцію та склад суду. Правосуб'єктність учасників справи як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин указує на їх здатність і можливість бути суб'єктами цих правовідносин і визначається через цивільну процесуальну правозадатність та діездатність. Що ж стосується правового статусу учасників справи, то він визначається не тільки через сукупність усіх прав та обов'язків у цивільному процесі, але й через функції, виконувані в процесі розгляду справи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за заг. ред. М.В. Цвіка. Харків: Право, 2011. 584 с.
2. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право. Академічний курс: підручник. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
3. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Барапкова та ін.; за аг ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1351 с.
4. Гетманцев О.В. Вплив реформи приватного права на процесуальне становище суду в позовному провадженні. Методологія приватного права: матеріали наук.-практ. конф., 30 трав. 2003 р. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 191 с.
5. Паскар А.Л. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин: поняття та види. Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Правознав. Чернівці: Рута, 2005. Вип. 282. С. 56.
6. Чечот Д.М. Избранные труды по гражданскому процессу. Санкт-Петербург: Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. С. 93
7. Комаров В.В., Радченко П.І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти : навч.посіб. Київ:УМК ВО, 1991. 155 с.
8. Цивільне процесуальне право: підручник/ І.С.Ярошенко, О.М.Єфімов та ін.; за аг.ред. І.С. Ярошенко. Київ: КНЕУ, 2014. 519 с.
9. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: автореф. дис.... канд. юрид. наук: спец.12.00.03; Нац.юрид.акад. ім.. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
10. Європейська конвенція з прав людини:основні положення, практика застосування, український контекст. За ред. Жуковської О.Л. ЗАТ «ВІПОЛ». Київ, 2004. 960 с.
11. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/>
12. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
13. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження: монографія. Київ: Атіка, 2011. 420 с.
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>